

Предговор към “Абулгасем Фердоуси. Шах-наме (Книга за царете – I)”. ИК “ЕМАС”, София, 2012 г. стр. 11-32.

За някои паралели между “Шах-наме” на Фердоуси и “История славянобългарская” на Паисий Хилендарски

Иво Панов

جهان کرده ام از سخن چون بهشت
از این بیش تخم سخن کس نکشت
بسی رنج بردم بدین سال سی
عجم زنده کردم بدین پارسی

Създадох свят от думи, подобен на рай,
не зася тъй никой на словото семето, знай!
През тези трийсет години понесох бол теготи,
но иранците аз съживих чрез моя фарси!

Абулгасем Фердоуси

През 1010 г. в Хорасан, един от центровете на културния живот на Средна Азия, се ражда произведение, което ще остане завинаги във фундамента на иранската народност. На новоперсийски език е създадено внушителното епическо платно “Шах-наме” (“Книга за царете”), посветено на историята на персийската държавност. То е с респектиращия обем от над 100 000 стиха, и е “десет пъти по-обемисто от “Илиадата” и “Одисеята” на Омир взети заедно”¹. Негов автор е Абул Гасем Туси, наречен от съвременниците си Фердоуси (Райски), а от следващите поколения - персийския Омир. Не е случаен фактът, че Фердоуси е потомък на иранска наследствена поземлена аристокрация (дехгани), защото именно в такива древни родове се съхраняват старите доислямски

---

¹ Брагинский,И., 12 миниатюр, изд. “Худ.лит-ра”, Москва, 1976, стр.60.

традиции, и се пренасят от поколение на поколение митовете и преданията на персийската народност.

Седем века по-късно, през 1762 година, на църковнославянски език е създадено друго подобно ярко произведение. Наречено е “История славянобългарская”. Поводът за написването ѝ ни разяснява самият автор:

“Твърде много обикнах българския род и отечество и много труд употребих да събирам от различни книги и истории, докато събрах и обединих историята на българския род в тая книжчица за ваша полза и похвала. Написах я за вас, които обичате своя род и българското отечество и обичате да знаете своя род и език.”

Започната в Хилендарския манастир на Атонската Света гора и завършена в Зографския манастир, “История славянобългарская” е прозаическо съчинение за българската държава. Негов автор е монахът от Хилендарския манастир Паисий, голяма част от чиято биография, така както и биографията на неговия легендарен предшественик от Изтока, е затворена между стените на оскъдната достоверност, на често противоречащите си хипотези и красивите легенди. Защото най-достоверните, макар и лаконични, сведения за тези автори ни предоставят самите те в своите съчинения.

Различни са историческите условия, при които се създават двете произведения. Но подбудите за написването им, както и предназначението им съвпадат.

През X век персийските земи възраждат самостоятелното си съществуване, откъсвайки се от боледуващия организъм на Арабския халифат. През 935 г. и последната територия от някогашната Сасанидска империя (224-651) извоюва своята независимост. Освободените земи обаче не са единно цяло. Те представляват пъстра мозайка от множество по-малки и по-големи, зависими и полузависими, с по-кратка или по-продължителна историческа съдба държавни обединения, на чело на които застават представители на персийски, тюркски, кюрдски или арабски династийни родове. Двестата години чужда хегемония не са останали без следа. В просветеното пространство на персоговорящата общност са настъпили съществени промени. Зороастризмът, религията на Втората персийска държава, е изместен от исляма, неговата свещена книга Авеста отстъпва водещите си позиции на Корана, персийският език в държавната

администрация, в науката и литературата е изтласкан от арабския, средноперсийското писмо “пахлави” е заменено от арабицата. При все това персийската творческа традиция не прекъсва. След 935г. тя се отърсва от авторитета на официалния арабски език и набира сили, за да роди шедьоврите на персийския класицизъм и да определи периода IX-XV век като “златни векове” на персийската литература.

Положението в България не е много по-различно. През втората половина на XVIII век снагата ѝ е подложена на двойно изтерзание. Българска държавност не съществува. Разпокъсаните български земи близо 400 години са под турско владичество. Естественото развитие на икономическия и културния живот на българите е прекъснато. На тях насила им е наложено тюрското обществено устройство, икономическия и религиозния модел на нашествениците доминира. Опитите за национална и религиозна асимилация са сред основните характеристики на времето.

Освен под турско, българите са подложени и на гръцко иго, останало в историята като “фенерско иго”. В много отношения Цариградската патриаршия и гръцките владици са по-жестоки тирани от турците. Оказва се на практика, че по-страшен от икономическия гнет е моралният, упражняван от тях спрямо българите. Унищожавани са български патриаршии, в епархиите са назначавани гърци духовници, при богослужението българският език е изместван от гръцкия, затваряни са български черкви, забранявани и унищожавани са български книги, на мястото на българските училища са откривани гръцки... Гърчеченето на българските големци се превръща в практика. Така, успоредно с процеса на потурчване, върви и процесът на погърчване на българската народност. В нея обаче зрее и набира могъщо сили националната енергия на подтиснатия народ, за да прерастне в открита борба за национално обособяване. България навлиза в своето Възраждане. Заражда се национално-освободителната идеология, чийто първи представител е Паисий Хилендарски.

Времето, което подготвя появата на “Шах-наме” в Персия също се отличава с нарастване на националното самосъзнание на иранците. Най-ярък израз то намира в движението “шуубие”, в чиято основа заляга концепцията за интелектуалното превъзходство на персите над арабите. А това обстоятелство се потвърждава дори от някои арабски философи. За да

се уверим в това, е достатъчно да се обърнем към думите на един от големите умове на мюсюлманската цивилизация Ибн Халдун (1332-1406), изречени в забележителното му “Встъпление”. В част шеста, глава 42 е озаглавена: “Носителите на знание в исляма са повечето неараби (перси)”. В тази глава четем следното: *“Странно обстоятелство е, че с редки изключения повечето от носителите на наука сред мюсюлманския народ както по религиозните науки, така и по рационалните, са били неараби...*

Причината за това е, че в началото ислямският народ не е имал нито науки, нито занаяти. Това се дължи на условията на непосредственост и примитивност... Вече споменахме, че занаятите биват развивани при цивилизоваността и че от всички хора арабите (бедуини) са най-малко запознати с тях. Така науките принадлежат към уседналата цивилизация и арабите (бедуини) бяха далеч от тях и от заниманието с тях. А уседналите хора през тази епоха бяха неараби (аджам)² ... Тези занятия бяха най-трайното сред тях, защото цивилизоваността се утвърди сред тях още от държавата на персите... А арабите, които познаха тази цивилизация и заради нея изоставиха своята примитивност, бяха възпрепятствани да се занимават с наука и да я изучават, тъй като бяха заети с властта в Абасидската династия. Те бяха хора на династията, нейни защитници и изпълнители на политиката ѝ. Освен това, тогава изпитваха високомерие по отношение на заниманията с наука, тъй като науката се превърна в занаят, а водачите винаги са изпитвали пренебрежение към заниманията, занаятите и всичко, водещо към тях. Като така, те оставиха тези неща на неарабите и на хората със смесено потекло...”³

Последователите на шуубие се противопоставят на арабската езикова хегемония, стават радатели за възраждането на древните ирански книжовни традиции и идеали. Възникват първите персоезични литературни центрове – Бухаро-Самаркандският и Хорасанският, създават

² Под термините “аджам” /”عجم“/ и “аджами” /”عجمی“/ арабите са разбирали “неарабин” /”неарабски“/; “иранец” /”ирански“/, “персиец” /”персийски“/. Но също така и “неопитен”; “неук”, “невежа”..., което и е навлезло в българския език чрез турския – “аджамия”.

³ Ибн Халдун, “Встъпление”, София, 1984 /стр. 304-305/.

се първите произведения на новия литературен език “фарси-йе дари” (“дворцов персийски”).

Сходство откриваме и в съдбата на авторите на двете произведения. Абул Гасем Фердоуси е роден в селището Табаране, в непосредствена близост до един от центровете на литературния живот в Хорасан – гр. Тус⁴. Според известния ирански литературовед Саид Нафиси годината, в която е роден великият поет е 940-941.

Животът на Фердоуси преминава в родното му имение. Последните години от живота му са забулени в неизвестност. Предполага се, че напуска този свят през 1020 или 1030 г. Погребан е в градината на своя дом. Според свидетелството на самаркандския летописец Незами Арузи гробът му е запазен до 1116 г.

Паисий Хилендарски е роден през 1722г. в Самоковската епархия, но за неговото родно място претендират и доста селища извън нея. Най-много поддръжници има тезата, че е родом от Банско. През 1745 година, завладян от мечтата да изравни по достойнство българите с гърците и сърбите, отива в Хилендарския манастир, където е по-големият му брат Лаврентий. Поради настъпилия смут сред монасите в Хилендар заради неплатени на турците данъци, Паисий се премества в Зографския манастир, където през 1762 г. завършва своя труд “История славянобългарская”. Последната информация за Паисий Хилендарски е от 1765г., когато той отива в гр. Котел и се среща с друг български възрожденец – Софроний Врачански, на когото дава книгата си за препис. След тази среща животът и краят на Паисий потъват в неизвестност. Но неговият труд заляга в темелите на българското национално самосъзнание.

Първите десетилетия от живота на Фердоуси преминават в държавата на Саманидите (900-999г.) със столица Бухара. Царете от тази династия се обявяват за наследници на Сасанидите и всячески се стремят да дадат нов тласък на културните традиции на персийската държавност. В двора им живеят и творят повече от 50 поети, повечето от тях пишещи на фарси-йе дари. И макар че Фердоуси не е сред тях, той полага началото на своята “Книга за царете” и я завършва през 994г. Създадено е

---

⁴ Градът е разрушен от ордите на сина на Тимурланд – Миран-шах през 1389г. и повече никога не се възстановява.

произведение, което е призвано да събуди гордост от принадлежността към един народ, към неговото богато и славно минало. В държавата обаче, се развиват негативни процеси. Феодалните междуособици, сепаратистките тенденции и неблагоприятната външна обстановка довеждат до нейната гибел. Земите ѝ са поделени между Караханидските тюрки, установили се в Мавераннахър⁵, и бившия наместник на Саманидите в Хорасан Алп-тегин (961-963), който определя за столица на новото царство гр. Газни. Сблъсъкът на Фердоуси с официалната власт става с внука на Алп-тегин - Махмуд ибн Себуктегин (Махмуд Газневид 998-1030).

Поредното рухване на иранската държавност коренно променя обстановката. Иранските земи са под контрола на тюрките. Втората половина от живота на персийския класик преминава в държавата на Махмуд Газневид, останал в историята като един от най-щедрите меценати на персийската литература и култура.

Интересна е ролята на Махмуд в книжовния живот на персийската народност. Макар и тюрк, той се стреми да играе ролята на продължител на иранските духовни традиции. Това е обяснението на факта, че значителна част от елитното обкръжение на Саманидите запазва позициите си и при новия владетел. Персийският език си остава официален за държавата, поезията на фарси се поощрява, в двореца на Махмуд творят десетки поети (някои автори сочат, че броят им наближава 400). Фердоуси обаче не е сред тях, той никога не става придворен поет. Въпреки това обстоятелство, той е принуден да пристъпи към преработката на поемата си. Тя трябва да бъде одобрена от новия повелител и да получи разпространение сред персите. Защото не бива да се пропуска обстоятелството, че за онова време единственият начин едно произведение да стане популярно, е да получи благословията на двореца, т.е. лично на шаха. За тази цел Фердоуси внася разни корекции, прави допълнения и съкращения. В началото на поемата той поставя стихове, посветени на Махмуд, на различни места в текста вмъква похвали към него, а посвещенията на представители на Саманидите са заличени. Както ще видим по-нататък, това не се оказва достатъчно...

---

⁵ Мавераннахър – арабското название на земите от Средна Азия.

Така през 1010 г. новата редакция е завършена. Възрастният вече Фердоуси (минава 65-та си годишнина) подвързва по съответния начин готовата книга и я връчва на Махмуд Газневид. И до днес остават без отговор въпросите, свързани с появата на Фердоуси (или на поемата му) в гр. Газни. Не може да се твърди категорично бил ли е авторът в столицата, бил ли е приет от Махмуд в двореца. Наистина в “Тарих-е Систан” (“Историята на Систан”) се упоменава за среща на поета със султана, на която са четени откъси от “Шах-наме”, но потвърждения за подобна случка не откриваме в нито един друг източник. Така или иначе “Шах-наме” се оказва в ръцете на Махмуд Газневид.

В интерес на истината следва да отбележим, че идеята за написването на “Шах-наме” не принадлежи единствено на Фердоуси. Един негов малко по-възрастен съвременник също са залавя с амбициозната задача. Името му е Дагиги. Най-вероятно и двамата започват отделно един от друг да пишат своите произведения, но ранната гибел на Дагиги оставя неговия труд едва в началото. Повечето от литературоведите, занимаващи се с “Шах-наме”, са склонни да приемат, че под перото на Дагиги излизат около 2000 стиха. Те се отнасят най-вече за периода около възникването на Зороастризма. И тези стихове оцеляват именно поради факта, че са включени в довършената от Фердоуси “Шах-наме”.

За главна фактологическа основа на епопеята Фердоуси използва създаденото в гр. Тус около 960г. по поръчение на саманидския наместник Абу Мансур Абдурразег прозаическо съчинение “Шах-наме-йе Абу Мансури” (“Книга за царете на Абу Мансур”). Написването му се възлага на екип от четирима специалисти по средноперсийски език, оглавяван от Абу Мансур ал Мимари. По своята същност то е следвало да представлява прозаически свод на историята от сътворяването на света, до падането на Сасанидската империя под ударите на арабите. За основен източник са използвани главно сведенията от запазените на средноперсийски език фрагменти от “Хватай-намак” (“Книга за владетелите”). Най-вероятно обаче Фердоуси е използвал за своята епопея новоперсийския вариант на тази книга – “Ходай-наме” (“Книга за исполините”), за което съдим по думите му във “Въведението” към поемата, където съобщава за молбата към приятелите си да му доставят ръкописното копие на новоперсийското “Ходай-наме”.

Написването на “Шах-наме” се реализира в продължение на повече от 30 години. Години на лишения и материални несгоди, за които Фердоуси ни съобщава в различни части на поемата си. В трудните моменти авторът намира подкрепа сред неколцината си приятели, на които не забравя да благодари в завършения си труд. Нишката на повествованието се прекъсва и когато поетът загубва единствения си син (37 годишен). Класикът излива болката си върху страниците на своята епопея. От тези редове разбираме, че последното утешение на шестдесет и дветригодишния поет остава дъщеря му и, разбира се, голямата негова цел – завършека на “Книга за царете”.

Малко са биографичните данни, съдържащи се в “Шах-наме”. Все пак от тях събираме скъперническа информация, която не бихме могли да получим от другаде. Интерес представлява съобщението на Фердоуси, че е освободен от данъци, което от една страна е ново доказателство за материалните му затруднения, от друга – свидетелство за заинтересоваността от неговия труд, за материалната и моралната подкрепа, оказвана му не единствено от приятели.

Съдбата на Паисий Хилендарски и на неговата “История славянобългарская” също е смес от достоверни факти и хипотези. Така както в “Шах-наме”, като че ли най-достоверната информация черпим от редовете на самото съчинение, в което лирическите отклонения не са рядкост. Също както своя именит персийски предшественик Паисий не ни спестява препятствията, които е трябвало да преодолява. Болестите (главоболие и стомах) са били негов постоянен спътник, който той надмогва, за да стигне до завършека на своето начинание. От редовете на “История славянобългарская” научаваме, че за да събере материали за своята книга, Паисий две години обикаля светогорските манастири в Атон и посещава “...много места из България, дето се намират много стари български книги”. Ценни сведения той открива в Зографския манастир, ходи дори в “Немска земля” (по всяка вероятност Австрия). През 1761 г. е в сръбския културен център Сремски Карловци, където издирва нови исторически материали. Една от книгите, които намира там е руският превод на историческото съчинение на дубровнишкия абат Мавро Орбини “Книга историография” (1722г.). Друг ценен източник за него е руският превод на “Деяния церковная и гражданская от Р.Хр.” (1719г.) на

кардинал Цезар Бароний. Въпреки всички тези пътувания и упорити дирения, времето за което се създава “История славянобългарская” е доста по-кратко от това, необходимо за написването на “Шах-наме”. Кое то има своето логично обяснение.

Историята ни поднася различни версии за реакцията на Махмуд след прочита на “Шах-наме”. Те размиват контурите на действителната биография на Фердоуси и ни поднасят различни варианти на колизията “султан-поет”. Те варират от заповедта на султана да хвърлят поета под краката на бойните слонове, до тази, като че ли най-правдоподобната, в която Махмуд му изпровожда обидно малко възнаграждение (20 000 дирхема⁶), което Фердоуси разпределя между слугата, донесъл “царската милост”, продавача на разхладителни напитки и теляка в банята, в която го заварва царският пратеник. За сравнение само ще споменем, че на калиграфите, преписвали по-късно епопеята, за едно единствено двустишие от “Шах-наме” се е заплащало по един туман⁷. А с него навремето е могло да се купят 2400 (две хиляди и четирисотин) килограма пшеница!

В отговор на нанесената му обида Фердоуси написва унищожителна сатира срещу Махмуд и боейки се за живота си, напуска гр. Тус. Малко са останали запазилите се двустишията от тази сатира, ще се ограничи само с две от тях, които недвусмислено онагледяват чувствата на Фердоуси.

اگر مادر شاه بانو بدی
مرا سیم و زر تا به زانو بدی
اگر شاه را شاه بودی پدر
مرا برنهادی به سر تاج زر

Ако майката на шаха беше госпожа,
със сребро и злато щях да съм покрит сега!
Ако пък баща му беше шах,
със корона златна аз да бъда щях!

⁶ Дирхем (дирхам) – арабска сребърна монета (драхма), сечена от 695 г. Теглото и стойността ѝ в различните епохи се е променяла.

⁷ Туман – иранска едра парична единица, еквивалент на 10 000 динара.

Годините прекарани в странство са като че ли най-неосветената част от биографията на Фердоуси. Дори авторът на “Чахар магале” (“Четири речи”) Незами Арузи, живял век и половина след Фердоуси, не е в състояние да даде по-конкретна информация за последните години от живота на Фердоуси, а ни предоставя в съчинението си само една от битоващите красиви легенди.

Според нея Фердоуси в продължение на половин година се укрива в гр. Херат. После поетът търси укритие и препитание в градовете и селата на западноиранските и прикаспийските провинции, пребивава в държавата на Буидите (Бувейхидите), докато най-накрая тайно се завръща в имението си. И наскоро след това умира. Според легендата, когато изнасят тялото от дома му, през градските порти влиза керван, който носи достойното възнаграждение от разказалия се за постъпката си Махмуд. То е връчено на дъщерята на Фердоуси, която се отказва от него и го дава, за да се построи за пътниците кервансарай на пътя между градовете Тус и Балх. Незами Арузи вижда с очите си тази страноприемница. Според друга легенда с парите на Махмуд строят дига и напоителни съоръжения за съгражданите на Фердоуси.

Къде все пак следва да търсим причината за конфликта султан-поет?

При подобни, сложно конфигурирани ситуации, обикновено роля играят както субективните, така и обективните фактори. Има разбира се и такива, в които те са слети в едно цяло. Да се опитаме да ги систематизираме.

Към първия тип фактори ще причислим обстоятелството, че Махмуд не е етнически иранец. Той е тюрк от племето на оунитите и като такъв няма как да приеме радушно силната антиуранска насоченост на поемата. Отъждествяването му с туранците⁸, основните противници на героите от “Шах-наме”, би го поставило в неблагоприятна светлина и силно би навредило на ореола му на голям персийски държавник. И въпреки обстоятелството, че Махмуд се изживява като покровител на персийското поетическо слово, като щедър меценат на майсторите на перото, това не му помага да преодолее внушенията на поемата. Още повече, че Фердоуси

---

⁸ Туранци – така персите са наричали всички етнически неирански племена. В “Шах-наме” става въпрос за многобройните воинствени тюркски номадски племена, обитаващи земите на североизток от Персия.

така и не става поет-царедворец, въпреки стремежа на султана да бъде заобиколен от най-значимите имена на науката и литературата. Следователно Махмуд не би могъл да си припише и най-малка заслуга за написването на поемата.

Към субективния фактор ще причислим и обстоятелството, че Махмуд Газневид стои доста далеч от идеите на Фердоуси за справедливия и благороден цар, идеите, осъждащи абсолютизма, моралния и физически гнет, несправедливостта и безпринципността. Тежненията на поета в тази насока недвусмислено подсказват за липсата на подобни добродетели в двореца по онова време. Защото поведението на султана е в пълен контраст с моралните и етическите норми, залегнали в поемата. Известно е, че Махмуд осъществява 17 грабителски похода срещу съседна Индия (само при един от тях той отвежда над 50 000 роби), откъдето заграбва несметни богатства. И макар че голяма част от тях отиват за поддържане на дворцовата литературна школа и за благоустройството на столицата Газни, това не променя цялостния облик на султана. В интерес на истината следва да признаем, че престолният град със своите пълни със стоки от цял свят пазари, с парковете с водоскоци, с басейните, с фонтаните, с дворците си, облепени със злато и скъпоценни камъни, с цялото си мощно великолепие, не случайно се проучува като “Райския град” на Изтока.

Към казаното дотук можем да добавим и най-вероятно недоброжелателното отношение към Фердоуси от страна на дворцовите поети-панегиристи, начело с “Малек ош-шоара”⁹ (“Царя на поетите”) Унсури. Те едва ли биха се примирили с обстоятелството, че творец извън техните среди е дръзнал да осъществи подобно начинание.

За неприемането на “Шах-наме” от Мухмуд Газневид има, разбира се, и напълно обективни обстоятелства. Сред тях на първо място е необходимо да отчетем това, че на “Шах-наме” по онова време не е било възможно да се гледа единствено като на художествена творба. С внушенията и идеите, които залягат в нея, тя несъмнено има и своето политическо значение. И то, като че ли, до голяма степен повлиява на отношението на султана.

---

⁹ Малек ош-шоара – поетически титул, въведен от Махмуд Газневид. Негов първи носител е Онсури (Абул Гасем Хасан – 970/980-1039/40).

Споменахме вече за походите на Махмуд в Индия. Важен детайл в тях е, че те се осъществяват под знамето на сунизма, т.н. газават (война за вярата), срещу вероотстъпниците и неверниците. При това набезите са подкрепени морално, а и материално от Багдад. Следователно шуубитската, антихалифатската дори насоченост на поемата, в политически план не може да бъде приета от протежирания от Багдад монарх. В същия ракурс Махмуд не би могъл да одобри и осезаемата носталгия на Фердоуси към зороастризма, както и несъгласието му с начина на налагане на новата религия по персийските земи.

За лошото отношение към творбата дял имат и прокрадващите се в нея на места шиитски възгледи. Докато Багдад и Махмуд са ревностни придърженици на “правоверния” сунитския ислям. Кое то ни подсказва, че отново сме свидетели на сблъсък на идейна почва.

И накрая още едно обстоятелство с обществен отенък, неблагоприятстващо за приемането на творбата. По времето на Фердоуси, след падането на Саманидската държава, персийските земи на практика са поделени и се управляват от два тюркски рода - Газневидите и Караханидите. Ожесточеното съперничество между тях за кратки периоди е прекъсвано от мирни договори, даващи възможност на владетелите да насочат вниманието си в друга посока. Такова именно споразумение е подписано наскоро между Махмуд и Караханидските тюрки, и те преки потомци на тураните, според иранците. Следователно даването на царско одобрение на “Шах-наме” по всяка вероятност отново би влошило и без това крехките отношения между двете държави.

Оскъдните легенди за Паисий ни описват участ, подобна на тази на Фердоуси. Според една от тях след написването на “История славянобългарская” хилендарският монах е заловен и затворен по заповед на Цариградската патриаршия. Успява да избягва от затвора и предприема пътуване по българските земи, за да разпространява своята история и да проповядва срещу гърцкия духовен гнет, но отново е арестуван... Според друга Паисий е хванат от гърците и изпратен в Лаврата на св. Атанасий в Света гора, където умира мъченически.

В какъв вид достигна до нас “Шах-наме” на Фердоуси? Различните ѝ преписи варират между 48 000 – 52 000 бейта¹⁰ (според преданието обемът ѝ е цели 60 000). Книгата е разделена на 50 глави, които обхващат петдесет отделни царувания на царе от 4 династии. Отделните глави не се еднакви по обем, поради субективния подход на автора към героите от историята. На някои са им отделени едва по две-три страници, на други – десетки. Сред тези, на които Фердоуси спира по-детайлно вниманието си, са първият човек Киюмарс, легендарният Джамшид, царете Кей Кавус и Кей Гобад, владетелят на Туран Афрасяб, зловещият Зехак, ковачът Каве, титаничният Ростам, вождът на масовото народно въстание Маздак, за когото Фердоуси говори с нескрита симпатия, последният представител на династията на Сасанидите Ездегерд III...

Но на практика “Шах-наме” се състои от три раздела: Митологически – посветен на управлението на митичната династия на първите царе - Пишдадите, Героически – отнасящ се към царуването на полулегенданата династия на Кейанидите, вероятните господари на Бактрия – едно от най-загадъчните царства на територията на Средна и Североизточна Азия, и Исторически – касаещ дейността на първите две чисто ирански династии на трона на Персия – Ахаменидите и Сасанидите. Разбира се, хронологията на събитията често е накъсана, на определени периоди от миналото се обръща значително по-голямо внимание отколкото на други, на места митове и легенди са примесени с реални исторически събития. Така например на Ахаменидите не е обърнато същото внимание, каквото на Сасанидите. Дори най-често срещаното име от царете на Първата персийска държава не е както би следвало да се очаква на Кир Велики, а това на узурпатора Дарий I. Кое то идва да ни подсказва, че през 10 век все още не са разполагали с подробности около възникването на Ахаменидската държава (VI в. пр. н.е.). Интересно е да отбележим, също така, че според Фердоуси Искандер (Александър Македонски) и наследниците му Селевкидите са в роднински връзки с Кейанидите, а самият пълководец е пряк наследник на последния ахаменидски цар Дарий III (негов син от дъщерята на Филип Македонски). Кое то е разбираемо от

---

¹⁰ Бейт (букв. дистих, двустишие) – основната поетическа единица в персийското стихосложение.

гледна точка на ореола, който е създаден около Александър като “Покорител на света”, но също така и от ревностно налаганите шуубитски идеи преди и по времето на Фердоуси. Не така обаче стоят нещата с царете на Партия - Аршакидите (250 пр.н.е. – 224 н.е.), те не са възприети от поета като част от иранската държавност, въпреки че двата етноса, парни и перси, са в тесни родствени връзки и са в основата на държавното управление. Но това го знаем ние, след повече от 200 години иранистични изследвания... А Фердоуси, Фердоуси се ограничава единствено до изброяването на някои имена от тяхната династия.

В канавата на изложението ще срещнем и прелюбопитни истории, извадени от дълбоките води на персийската митология, героика и легендарна история. Сред най-интригуващите можем да посочим: “Зал и Рудабе”, “Седемте подвига на Ростам”, “Сохраб”, “Ростам и Сохраб”, “Отмъщението за Сиявуш”, “Гамус Кушански”, “Битката на Ростам с царя на Китай”, “Дванадесетте двубоя”, “Катаюн, дъщерята на царя”, “Седемте правила на Есфандияр”, “Ростам и Есфандияр”, “Ескандер” и т.н. и т.н. Истории, които идват да ни докажат за сетен път, че устното творчество на една народност е сред най-ярките характеристики на неговия духовен ръст. Според данните, публикувани в изследването на И. Афшар¹¹, до наши дни са оцелели 229 преписа на “Шах-наме” с дата и 232 без датировка. Най-древният ръкопис е в прозаически превод на арабски и е датиран към 1218-1227г. Най-старите персийски преписи пък се отнасят към началото на 14 век.

От “История славянобългарская” досега са ни известни повече от 40 преписа и редакции. Два от преписите са направени лично от Софроний Врачански. Част от преписите днес са в чужбина. Все още е забулена в тайна сагата около Зографската “История славянобългарская”, оказването ѝ в България и последвалото ѝ връщане. Много би ни се искало тя се сдобие с ореола, обвиващ един от преписите на “Шах-наме”. Преписът е поръчан за изпълнение от шах Тахмасп Сефевид (1524-76) на трима от най-известните на времето художници-калиграфи Султан Мохаммад, Мир Мосаввар и Дуст Мохаммад. След завършването ѝ книгата съдържа 258

¹¹ Афшар, Ирадж, “Кетобшеноси-йе Фердоуси” (“Библиография на Фердоуси”), Техеран, 1968 г.

великолепни миниатюри. През XIX в. при Гаджарите (1796-1925) преписът загадъчно изчезва от царската съкровищница, за да се окаже през 1903г. в колекцията на милиардера Едмонд Ротшилд. През 1959г. оригиналът отново попада в чужди ръце и се озовава в сбирката на екстравагантния американски колекционер Артур Хоутън. След смъртта му през 1992г. наследниците му започват да разпродават събраните от него произведения на изкуството. “Шах-наме” заедно със 118 миниатюри и 500 страници текст е предложена на ръководството на Ислямска република Иран за скромната сума от... 20 млн. щатски долара. Висшият съвет на Ислямската република, след експертен анализ на текста и миниатюрите, прави необходимото и връща книгата в Иран.¹²

Фердоуси е погребан в собственото си имение, поради отказа на сунитското духовенство да приеме в общите гробища един “еретик”. Причините за тази им оценка най-вероятно са същите, поради които и Махмуд не дава благородното си за произведението на “бунтара”.

Днес обаче, близо до развалините на Тус¹³, се издига величествен мавзолей от бял мрамор, покрит със стиховете, обезсмъртили поета.

Гробът на Паисий Хилендарски не ни е известен. Но неговият постамент, като че ли е вперил взор в бъдещето на “роду българскому”.

Какво представляват за поколенията “Шах-наме” и “История славянобългарская”?

“Шах-наме” преди всичко е многобагрен паметник на иранската култура, дух и самобитност, пропит с любов към родината и с гордост от принадлежността към нея. Това е уникален пантеон на персийската литература, побрал в себе си митологически предания, героика и реални исторически събития на персийския етнос. Съчетани в едно хомогенно тесто, замесено с маята на високия хуманизъм, морал и етика на техния автор. В този смисъл не бива да разглеждаме “Книга за царете” единствено и само като колоритен свод на персийската държавност. Тя е грандиозно епическо платно, в което изложението на иранската история, наред с алегоричността, е придружено с дълбоки философски, дидактически и лирически разсъждения. И всичко това облечено във великолепните

¹² По статията на Д.Касаткин, “Бессмертие “Шахнаме”, сп. “Азия и Африка сегодня”, №5,1995.

¹³ Днес останките на града се намират на 48 км. северозападно от гр Машхад.

одежди на персийската мерена реч. И не на последно място “Шах-наме” е един от главните фактори, които събуждат иранските народи от летаргичния сън на национално безпаметство, за да ги консолидира в борбата им за възраждане на персийската държавност.

За “История славянобългарская” ще се въздържа от коментар, защото всеки родолюбив българин, знае нейното място в миналото, настоящето и бъдещето на народа ни.